

Κ. Τσιτσελίκης και Δ. Χριστόπουλος (επιμ.),
Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας,
σειρά μελετών ΚΕΜΟ, εκδ. Κριτική (2003).

Γεωργία Κρέτση

Η ΕΥΡΩΠΑΪΗ ΙΣΤΟΡΙΑ προσφέρει αρκετά παραδείγματα κρατών που θεωρούν ότι οι μειονότητες τους έχουν αποσπαστεί από τον «εθνικό κορμό» λόγω ενός «ιστορικού ατυχήματος», κυρίως δε όταν πρόκειται για μειονότητες σε όμορα κράτη. Κατ' αναλογία δεν θεωρείται παράδοξη η αντίληψη ότι πληθυσμοί, που (συνήθως ποτέ) δεν αποτελούσαν τμήμα του έθνους-κράτους, μετέχουν του εθνικού πολιτισμού και της αντίστοιχης κοινής συνείδησης. Και ενώ η «μητέρα-πατρίδα» αξιώνεται και διακηρύσσει την «προστασία» της μειονότητας, δεν παραλείπει να την προσδένει στις επιταγές της εξωτερικής της πολιτικής απέναντι στο κράτος, όπου διαβιεί η μειονότητα. Κατ' αυτόν τον τρόπο έρχεται συχνά σε σύγκρουση με τα ενδιαφέροντα των μελών της ίδιας της μειονότητας.

Αντίστοιχη είναι η περίπτωση της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας, την οποία πραγματεύεται ο συλλογικός τόμος «Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας», σε επιμέλεια Κ. Τσιτσελίκη και Δ. Χριστόπουλου, της σειρά μελετών του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων.

Σε ολόκληρη την Ευρώπη το ζήτημα των «παλιών μειονοτήτων» έπαιξε σημαντικό ρόλο στο μεταναστευτικό κίνημα από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες προς τη Δύση και αποτέλεσε ένα όχι μόνο ποσοτικό, αλλά κυρίως ποιοτικό παράδειγμα κρατικών πολιτικών διάκρισης μεταξύ διαφόρων ομάδων μεταναστών/ «νέων μειονοτήτων» πάνω στη βάση εθνικής επιχειρηματολογίας «συγγένειας» (πολιτιστικής ή γενεαλογικής).

Ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα του συζητούμενου βιβλίου είναι ότι σε αντίθεση με την πλειονότητα όσων έχουν δημοσιευτεί μέχρι σήμερα για την ελληνική μειονότητα της Αλβανίας, υιοθετεί το πρίσμα της επικαιρότητας μέσα από το οποίο καταφέρνει να προσεγγίσει τη συγκεκριμένη ομάδα ταυτόχρονα ως νέα και ως παλιά μειονότητα. Η κριτική και διαχρονική ανάλυση του ρόλου της «μητέρας-πατρίδας» επιτρέπει στο αναγνωστικό κοινό να ανατρέξει στην πολιτική και ιδεολογική καταγωγή της σχέσης κράτους-μειονότητας και να κατανοήσει τη μορφοποίηση και αναπροσαρμογή αυτής της σχέσης στην εποχή μετά την κατάλυση των σοσιαλιστικών κρατών και την ενισχυμένη μεταναστευτική κίνηση προς την Ελλάδα.

Η έρευνα λαμβάνει υπόψη της προηγούμενες μελέτες των εκδοτών σε σχέση με το τέλος του ειδυλλίου ομογενών και μητέρας πατρίδας, που τοποθετείται στην ιστορική στιγμή της πτώσης του υπαρκτού σοσιαλισμού και σηματοδοτεί τη μετανάστευση μειονοτικών, Αλβανών κ.α., ανάμεσά τους και των λεγόμενων «ομογενών» στην

Η Γεωργία Κρέτση είναι
ιστορικός - ανθρωπολόγος.

Ελλάδα. Με εφελτήριο αυτή τη διαπίστωση προσεγγίζονται νομικές, κανονιστικές, κοινωνικές, επίσημες και ανεπίσημες πτυχές της σχέσης μειονότητας και ελληνικού κράτους, με έναν τρόπο που τονίζει τις αντιφάσεις στο ιδεολογικό και θεσμικό επίπεδο και τις ανάγει σε αντικείμενο έρευνας.

Επειδή οι περισσότεροι από τους ερευνητές που συμμετέχουν στο συλλογικό τόμο προέρχονται από τις νομικές επιστήμες διαθέτουν τα κατάλληλα εργαλεία και οδηγούν το επιστημονικό ενδιαφέρον με ιδιαίτερη ακρίβεια στο κανονιστικό πλαίσιο και τα πολιτειακά πρότυπα τόσο της Ελλάδας ως «μητρόπολης», όσο και του αλβανικού μειονοτικού καθεστώτος, στου οποίου τη δικαιοδοσία υπόκειται η μειονότητα. Η διαλεκτική μεταξύ νομικού πλαισίου και συνειδησιακών δεσμών είναι συνυφασμένη με το επίπεδο διμερών σχέσεων Αλβανίας-Ελλάδας, που δικαιολογημένα προβάλλεται στις περισσότερες συμβολές ξεχωριστά.

Η αποσαφήνιση ποιοτικών χαρακτηριστικών, αλλά και ποσοτικών μεγεθών αποτελεί ένα επιπλέον επίτευγμα της συγκεκριμένης έρευνας, όπως η συμβολή του Κ. Τσιτσελίκη για την εκπαίδευση, του Μ. Παύλου για τη μετανάστευση «ομογενών» και του Λ. Μπαλτσιώτη για την ελληνοφωνία οικισμών της Αλβανίας. Τη θετική αυτή αποτίμηση ενισχύει το γεγονός ότι υπάρχουν λίγα στατιστικά στοιχεία, και χρειάστηκε πρωτόλεια επεξεργασία δεδομένων.

Ο Κ. Τσιτσελίκης και Δ. Χριστόπουλος πραγματεύονται στο πρώτο κεφάλαιο («Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας: Στιγμιότυπα αβεβαιότητας ως εθνικές αλήθειες») «στιγμιότυπα αβεβαιότητας», που τροφοδότησαν ιστορικά τις «εθνικές αλήθειες» και από τις δυο πλευρές: ιστορικές παραστάσεις «εθνικών δικαίων» από την ελληνική μεριά για αυτοδιάθεση της μειονότητας προσλαμβάνονται από την αλβανική μεριά ως προφανής πρόθεση της Ελλάδας να προσαρτήσει ή να αυτονομήσει τμήμα της αλβανικής επικράτειας (σ. 18). Οι διάφορες άκαρπες προσπάθειες στις αρχές του αιώνα να χαραχθούν σύνορα με βάση «εθνολογικά κριτήρια» οδήγησαν σε χρόνιες προστριβές σε διακρατικό αλλά και τοπικό επίπεδο, με αντικείμενο κυρίως τον ορισμό ή την επιβολή εθνικών ταυτοποιητικών σχημάτων, που θα επέτρεπαν τον προσεταιρισμό πληθυσμών στον ελληνικό ή αντιστοίχως αλβανικό εθνικό κορμό. Χαρακτηριστικό της ελληνικής πολιτικής είναι το γνωστό εγχείρημα να ενσωματώσει τους χριστιανικούς (μεταξύ αυτών βλαχόφωνων και αλβανόφωνων πληθυσμών) ως «ελληνικούς πληθυσμούς» στο επίσημο εθνικό της δόγμα.

Δε φαντάζει καθόλου παράδοξο λοιπόν, που αυτές οι πληθυσμιακές ομάδες θα κληθούν να παίξουν στη δεκαετία του '90 το ρόλο του καταλύτη στη μεταναστευτική κίνηση και την ελληνική πολιτική απέναντι στο μειονοτικό ζήτημα, μια πτυχή που αναλύει διεξοδικά και ο Μ. Παύλου στο έκτο κεφάλαιο («Οι Έλληνες της Αλβανίας στην Ελλάδα») καταγράφοντας την «κάθοδο στην

Ελλάδα», τον τρόπο και τους λόγους της φυγής με ιδιαίτερη έμφαση στο καθεστώς τον λεγόμενων ομογενών, όπως και σε συγκρητικά αριθμητικά δεδομένα με βάση τους αριθμούς της ΕΣΥΕ περί «παλινοστούντων και αλλοδαπών μαθητών» (σ. 265 κ.ε.· 277 κ.ε.). Όπως διαπιστώνουν και οι Τσιτσελίκης/Χριστόπουλος «νέα μέλη της μειονότητας αντλούνται από το δυναμικό χώρο των 'φιλελλήνων' του αλβανικού Νότου, κυρίως των Βλάχων, αλλά και του συνόλου των χριστιανών Αλβανών» (σ. 31). Η βασική διαφορά με τις παρελθούσες περιόδους είναι ότι αυτή η συνειδησιακή μετατόπιση της «ελληνικότητας» στη Ν. Αλβανία δε γίνεται για «λόγους υπαγωγής στο νομικό καθεστώς προστασίας της μειονότητας αλλά για την αποκόμιση συγκεκριμένων άμεσων ή έμμεσων οικονομικών ωφελημάτων από τον ισχυρό γείτονα (κυρίως βίζα, δελτίο ομογενούς, υποτροφίες για σπουδές στην Ελλάδα, υποτροφίες για σπουδές στο Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας Αργυροκάστρου, συντάξεις, επιδόματα)» (σ. 31 πρβλ. Παύλου σ. 276). Σε σχέση με αυτό το φαινόμενο και οι δύο μελέτες καταφέρνουν να στρέψουν τη ματιά του αναγνωστικού κοινού σε ένα από τα πιο καυτά και ... καθόλου αβέβαια στιγμιότυπα της συμπεριφοράς της Ελλάδας ως «προστάτιδας-πατρίδας». Η ανάγκη διατήρησης και ανανέωσης των μελών της μειονότητας, αφού αυτή μετοίκησε στο μεγαλύτερο βαθμό της στην Ελλάδα μετά-το-'89, δημιούργησε και συντήρησε ένα πελατειακό σύστημα, που εστιάζει γύρω από τα ελληνικά προξενία του αλβανικού Νότου (σ. 32, πρβλ. σ. 274). Οι εθνικές ευεργεσίες φτάνουν στους αποδέκτες μέσω συλλογικών πολιτικών οργάνων, μειονοτικών κομμάτων, συλλόγων Ελλήνων και Βλάχων κτλ. Μέχρι και τα τελευταία χρόνια μια τέτοια κατονομασία επίσημων φορέων, που εμπορεύονται θεωρήσεις διαβατηρίων μέχρι και χορηγίες συντάξεων, αποτελούσε στεγανό για τον ελληνικό δημόσιο λόγο, ενώ αντιστρόφως ήταν (και είναι) άρρηκτο στοιχείο της αλβανικής πραγματικότητας και του αλβανικού δημόσιου λόγου, που κατηγορεί την Ελλάδα για αλυτρωτική-αποικιοκρατική πολιτική.

Οι μελετητές ισχυρίζονται αφενός ότι η Ελλάδα από τη μια ευαγγελίζεται τη σταθερότητα στην Αλβανία, από την άλλη επιχειρεί να δημιουργήσει μια νέα μειονότητα μέσα στην αλβανική επικράτεια (Ελληνοβλάχοι κτλ.) Αφετέρου αναγνωρίζουν ότι έχει εγκλωβιστεί και η ίδια στην τεχνητή διόγκωση της μειονότητας, αφού η πολυπληθής ομάδα-αποδέκτης των ευεργετημάτων «συνιστά, στο πέρασμα του χρόνου, μια ρευστή οντότητα, μια κινούμενη άμμο αβέβαιης εθνικής στράτευσης» (σ. 32-34).

Το αναγνωστικό κοινό θα περίμενε να δοθεί συνέχεια στη θαρραλέα αυτή κριτική μέσα στον τόμο. Αν συνυπολογιστεί ότι ο τόμος στηρίχτηκε και σε επιτόπια έρευνα στην Ν. Αλβανία θα ενδιέφερε να καταγραφεί με περισσότερη λεπτομέρεια και με συγκεκριμένα στοιχεία αυτή η σχέση χορηγών, επίσημης και ανεπίσημης «εθνικά ευαισθητοποιημένης» πολιτικής ευεργετημάτων, και της

κοινωνικοοικονομικά εξέχουσας σημασίας αυτών των πελατειακών συστημάτων για τις ντόπιες κοινωνίες, οι οποίες δε θα ήταν υπερβολή να πούμε, ότι τουλάχιστον τη δεκαετία του '90 ζούσαν ή εγκλωβίζονταν στο «ρυθμό» τους.

Στις συμβολές, τόσο του Κ. Τσιτσελίκη («Η εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία»), όσο και του Λ. Μπαλτσιώτη («Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας: Μια προσπάθεια προσέγγισης σε μια μεταβατική κοινωνία»), καταγράφονται πτυχές αυτής της πολιτικής σε σχέση με τη λειτουργία φροντιστηρίων και αντιστοίχως την προνοιοκρατία στη διανομή βίζας και άλλων χορηγιών στους Βλάχους της Αλβανίας.

Ο συγγραφέας Λ. Μπαλτσιώτης επιχειρεί μια ιστορική αναδρομή των τάσεων ετερο- και αυτοπροσδιορισμού της μειονότητας σε σχέση με την «ελληνικότητά» της. Εσκεμμένα εστιάζει στους Βλάχους της Νότιας Αλβανίας, μια και διατηρούν την πολιτική τους επικαιρότητα μέχρι σήμερα, αλλά και μπορούν να καταδείξουν παραδειγματικά προβληματικές και πολιτικές ταυτότητας στην περιοχή. Από τις σημαντικότερες συμβολές αυτού του άρθρου είναι ότι επιχειρεί μια καταγραφή ποσοτικών μεγεθών με βάση την ελληνοφωνία (βλ. το ιδιαίτερα χρηστικό παράρτημα σ. 325-337). Μέσα από αυτή τη διαδικασία αποδομείται ο μύθος της «Β. Ηπείρου», που κατά την επίσημη εθνικιστική ελληνική άποψη οριοθετούνταν βόρεια του Αργυροκάστρου (Gjirokastrë) στην περίφημη γραμμή της Σούχας. Ο συγγραφέας κρίνει πολύ εύστοχα ότι η εν λόγω κατασκευή στηρίχθηκε σε δύο αποκρύψεις (σ. 56-57): της γλώσσας των ορθόδοξων και (...) της θρησκευτικής σύνθεσης του πληθυσμού. Η «κατασκευασμένη ελληνόφωνη αυτή περιοχή» άρχιζε από τη Χιμάρα και έφτανε μέχρι και σε περιοχές του Αργυροκάστρου και της Κορυτσάς, που στην συντριπτική τους πλειοψηφία δεν ήταν ελληνόφωνες, αλλά απλά χριστιανικές και μάλιστα έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στο αλβανικό εθνικό κίνημα.

Σημαντική επίσης συμβολή αποτελεί η κατάθεση των αλβανικών επίσημων σεναρίων (σ. 58 κ.ε.) για την καταγωγή της μειονότητας και η ένταξη αυτών στην ιστορική συγκυρία της σοσιαλιστικής και μετα/σοσιαλιστικής περιόδου. Ιδιαίτερα χρήσιμη είναι και η αναφορά στην εμπλοκή του μειονοτικού με το ζήτημα των Τσάμηδων από αλβανικούς πολιτικούς κύκλους (σ. 60-61), ζήτημα που βέβαια παραπέμπει στην ανάγκη διεξοδικότερης έρευνας επιμέρους πτυχών του ζητήματος.

Η καταγραφή του ποσοτικού μεγέθους στις μειονοτικές ζώνες είναι δυνατή, ενώ εκτιμήσεις εκτός αυτών πολύ πιο δύσκολες. Οι ζώνες είχαν αποκλειστικό χαρακτήρα κατά τη Χοτζική περίοδο για την ιδιότητα του μέλους μειονοτικής ομάδας δηλ. η απομάκρυνση από τις αναγνωρισμένες ζώνες επέφερε και τη στέρηση μειονοτικών αξιώσεων. Έτσι τα μέλη της μειονότητας που ανέρχονταν κοινωνικά και συνήθως μετοικούσαν σε αστικά κέντρα έπαιναν να αποτελούν μέλη της με αποτέλεσμα η κοινωνική ανέλιξη των Ελλήνων της

Αλβανίας (να είναι) δυνατή και 'ευπρόσδεκτη' από το καθεστώς στο βαθμό που συνοδεύονταν από απομάκρυνση από την ελληνική εθνική ... ταυτότητα» (σ. 70). Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και ο φιλόλογος Π. Μπάρκας, ο οποίος επιχειρεί στο προτελευταίο κεφάλαιο του τόμου να καταγράψει τη σχέση μειονότητας και χοτζικού καθεστώτος, από τη σκοπιά του Έλληνα μειονοτικού («Η Ελληνική Μειονότητα επί καθεστώτος Χότζα»).

Οι Λ. Μπαλτσιώτης και ο Π. Μπάρκας τονίζουν εξίσου το ρόλο που έπαιξε ο σημαντικός αριθμός μικτών γάμων κατά τη σοσιαλιστική περίοδο για την ένταξη των Ελλήνων στην αλβανική κοινωνία (σ. 71 και 232). Ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση του πρώτου, ότι ενώ πριν το 1990 τα παιδιά μικτών γάμων είχαν πλημμελή γνώση της ελληνικής και κατά πάσα πιθανότητα είχαν αναπτύξει αλβανική εθνική ταυτότητα, μετά το 1990 εν μέρει αυτός ο ταυτοτικός προσανατολισμός έχει ανατραπεί προς όφελος της ελληνικής οπτικής. Πέρα όμως από αυτό μπορούν να θεωρηθούν ως «Έλληνες» κυρίως οι αγροτικοί πληθυσμοί, ενώ στις πόλεις Δέλβινο, Αγ. Σαράντα και Αργυρόκαστρο υπερισχύει η αλβανική ταυτότητα, αν και με διαβαθμίσεις. Το σημαντικότερο όμως είναι να αναγνωριστεί ότι πολλοί έχουν «διπλή ταυτότητα, μια εθνική-κρατική αλβανική και μια εθνοτική ελληνική» (σ. 75). Είναι δύσκολο να ακολουθήσουμε αυτόν το συγκεκριμένο διαχωρισμό που προτείνει ο συγγραφέας, αφού μάλλον πρόκειται για ελιγμούς ανάμεσα σε διαφορετικά σχήματα ταυτοποίησης («switching of identities»), που σημασιοδοτούν μια τακτική προσαρμογής στα κοινωνικοπολιτικά συμφραζόμενα, χωρίς να αναφέρονται κατεξοχήν σε περιεχόμενα («εθνικά», «κρατικά», «εθνοτικά») ταυτοτήτων.

Σημαντική δε είναι η παρατήρηση του συγγραφέα, Λ. Μπαλτσιώτη, ότι η ελληνική μειονοτική ταυτότητα επαναπροσδιορίζεται μετά το 1991 με τέτοιο τρόπο «ώστε να αποκτήσει όσο το δυνατό κοινά στοιχεία με την ελληνική εθνική ταυτότητα» (σ. 77). Σε ανάλογα ζητήματα ταυτότητας υπεισέρχεται και η συμβολή του Π. Μπάρκα, που με μια ιδιαίτερα ενημερωμένη οπτική προσεγγίζει κρατικές πολιτικές ταυτότητας κατά τη χοτζική περίοδο, όπως την αλλαγή τοπωνυμίων «προς το αλβανικότερο», το ξερίζωμα της έκφρασης της θρησκευτικής πίστης και τις δημογραφικές αλλοιώσεις στην περιοχή. Η λεπτομέρεια του γράφοντος και η χρήση αλβανικών συγγραμμάτων και πηγών έρχεται να καλύψει ένα κενό του συλλογικού αυτού έργου. Παρόλα αυτά δεν είναι εύκολο να παραβλεφτεί η δυσκολία να αποστασιοποιηθεί το κείμενο από υποκειμενικές πολιτικές στάσεις και βιώματα. Κάποια νέα στοιχεία που εισάγει ο συγγραφέας μπορούν να τεθούν υπό αμφισβήτηση, καθώς στερούνται επαρκούς τεκμηρίωσης, όπως π.χ. ο «βίαιος» εκτοπισμός ελληνοβλαχικών πληθυσμών (σ. 238-239).

Πάνω στο ζήτημα της ιδιαίτερης ελληνοαλβανικής ταυτότητας της μειονότητας που περιγράφει ο Π. Μπάρκας υπεισέρχεται και ο Δ. Χριστόπουλος

στην ξεχωριστή συμβολή του («Το θεσμικό καθεστώς ως μηχανισμός ιδεολογικής αφομοίωσης της μειονότητας») και αποδομεί αποφασιστικά έναν μύθο σε σχέση με τη μειονότητα κατά τη σοσιαλιστική περίοδο. Η «θέση πως η ελληνική μειονότητα ήταν ή είναι κοινωνικά ή εθνικά αποκλεισμένη» (σ. 131) μέσα στο αλβανικό κράτος δεν ευσταθεί. Αυτή η θέση ήταν ευρέως διαδεδομένη σε ελληνικά σωματεία ή άλλους ελληνικούς παράγοντες, ενώ αντιθέτως στην Αλβανία διαδεδομένη είναι η αντίληψη ότι η μειονότητα υπήρξε τον καιρό του Χότζα και συνεχίζει –με την προνομιακή μεταχείριση από την Ελλάδα στη μετασοσιαλιστική περίοδο– να είναι προνομίουχα ομάδα. Η άποψη περί διάκρισης της μειονότητας καταρρίπτεται από όλους σχεδόν τους μελετητές με συμπεράσματα από την ανάλυση της ιδιαίτερης πολιτειακής νομιμοποίησης της μειονότητας κατά τη σοσιαλιστική περίοδο και τη διάγνωση ενός υψηλού βαθμού ένταξής της στην αλβανική κοινωνία, και έρχεται με αυτόν τον τρόπο να αποκαταστήσει κάποια ιστορικά στοιχεία και να αποσταθεροποιήσει έναν ακόμη μύθο «ελληνικής ομογένειας».